

RASPRAVE I ČLANCI

LINGVISTIČKI MODEL "ZNAČENJE – TEKST" KAO OKVIR ZA OPIS IZRIČAJA U PRIRODNIM JEZICIMA

UDK 811.163.43*

ISMAIL PALIĆ

Filozofski fakultet, Sarajevo

U ovom radu nastojimo predstaviti lingvistički model "značenje – tekst". Najprije se bavimo glavnim postavkama ovoga modela, a potom na odabranim primjerima pokušavamo predočiti kako funkcioniraju njegova semantička i sintaksička komponenta.

Lingvistički model "značenje – tekst" (MZT) ima iza sebe tradiciju dužu od četrdeset godina. Ovaj su model početkom šezdesetih godina u Moskvi počeli razrađivati Aleksandar K. Žolkovskij i Igor' A. Mel'čuk.¹ Ubrzo su im se pridružili i

¹ Ovaj je model zasnovan ponajprije u sljedećim radovima: Žolkovskij, Aleksandar K., Nina N. Leont'eva i Jurij S. Martem'janov (1961): "O principial'nom ispol'zovanii smysla pri mašinnom perevode", *Trudy Instituta Točnoj Mexaniki i Vyčisl. Texniki An SSSR*, 2, 17–46; Žolokovskij, Aleksandar K. (1964): "O pravilah semantičeskogo analiza", *Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika*, 8, 17-32; Žolkovskij, Aleksandar K. i Igor' A. Mel'čuk (1965): "O vozmožnom metode i instrumentah semantičeskogo sinteza", *NTI*, 6, 23-28; Žolkovskij, Aleksandar K. i Igor' A. Mel'čuk (1967): "O semantičeskom sinteze", *PK*, 19, 177-238; Mel'čuk Igor' A. i Aleksandar K. Žolkovskij (1970): "Towards a Functioning "Meaning-Text" Model of language", *Linguistics*, 57, 10-47; Mel'čuk, Igor' A. (1973): "Towards a Linguistic Meaning – Text Model", u: F. Kiefer (ur.), *Trends in Soviet Theoretical Linguistics*, Dordrecht: D. Riedel, 33-57; Gladkij, Aleksej V. i Igor' A. Mel'čuk (1983): *Elements of mathematical linguistics*, Mouton, Berlin, 151-187.

Posljednju verziju MZT-a nudi Igor' A. Mel'čuk (1988): *Dependency syntax: Theory and practice*, State University of New York Press, New York, 43-91. Kako se vidi, ovaj se model počinje razvijati odmah nakon objavljivanja Tesnièreove sintakse (1959), a uporedo s generativno-transformacionim modelom.

drugi ruski lingvisti² – oko dvadesetak njih – razvijajući ga u okviru ruskoga jezika.³ Druge slavenske lingvističke tradicije preuzele su neke od njegovih komponenata (prije svega one koje su se bez većih teškoća mogle uklopiti u manje ili više već usvojeni tradicionalni pristup), dok su neslavenske uglavnom ostajale u strogim okvirima tradicije ili su se priklonile generativno-transformacionom modelu.⁴ U radovima iz oblasti bosanistike, serbistike i kroatistike ovaj se model praktično i ne spominje.⁵

U ovom se radu namjeravamo pozabaviti glavnim postavkama MZT-a i na odabranim primjerima pokazati kako on funkcionira na različitim razinama analize.

Glavne postavke MZT-a

Kao općeniti okvir za opis prirodnih jezika – kako su ga autori zamislili – MZT se temelji na tri glavne postavke.

Prva postavka tiče se činilaca koji uvjetuju ostvarenje govornog događaja. Naime, pored govornika, primaoca te fizičkog kanala koji ih povezuje, u njega valja uključiti još tri osnovne komponente:

- a) određeni sadržaj, ili hijerarhijski organizirane obavijesti koje govornik želi priopćiti – ZNAČENJE (ZNAČENJA);
- b) određene (jezičke) oblike, ili hijerarhijski organizirane fizičke događaje koje sugovornik prima – TEKST (TEKSTOVE);
- c) višestruku VEZU ili ODNOS PODUDARNOSTI između skupa značenja i skupa tekstova.

² Među njima posebno valja spomenuti Jurija D. Apresjana, čiji su radovi iz oblasti leksičke semantike danas široko poznati.

³ Potpunija bibliografija radova u kojima je primijenjen ovaj model može se naći u: Mel'čuk, Igor' A. (1981): "Meaning-Text Models: A Recent Trend in Soviet Linguistics", *Annual Review of Anthropology*, 10, 58-62, a također i u: Hartenstein, Klaus i Peter Schmidt (1983): "Kommentierte Bibliographie zum Smysl-Text Modell", WSA, 11, 355-409.

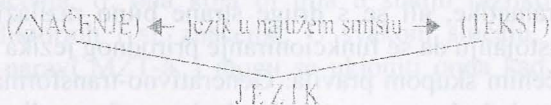
Razvoj MZT-a osobito su potaknule rasprave o mašinskom prevođenju i dr. vidovima kompjuterizacije prirodnog jezika.

⁴ Iznimku predstavlja njemačka gramatička literatura (usp.: Kunze, J. (1975): *Abhängigkeitsgrammatik*, Akademieverlag, Berlin; Heringer, H.J. (1996): *Deutsche Syntax Dependentiell*, Stauffenburg-Verlag, Tübingen i dr.), koja se razvija na teorijskim temeljima gramatike zavisnosti.

⁵ Iznimka je opet *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance* Pavice Mrazović i Zore Vukadinović (Dobra vest, Novi Sad, 1990), koja se oslanja na gramatiku zavisnosti. Ovaj je udžbenik, međutim, u našoj lingvističkoj javnosti pretrpio brojne kritike. Treba reći da su one velikim dijelom bile izazvane "šokom" koji su naši gramatičari doživjeli suočivši se s jednim potpuno novim pristupom, te se stoga mogu ocijeniti uglavnom neopravdanim.

Značenja i tekstovi jesu distinktivni entiteti koji obrazuju neograničene skupove. Višestruka veza među ovim skupovima jest jezik u najužem smislu.

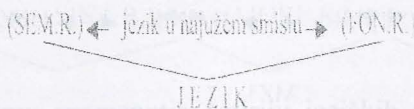
Ovakvom shvatanju prirodnog jezika odgovarao bi sljedeći dijagram:

Prirodni jezik – kao logičko sredstvo, kako se on ovdje razumijeva – nužno funkcionira dvosmjerno: on, najprije, mora biti u stanju proizvesti sve tekstove koji pravilno izražavaju određeno značenje, i, s druge strane, iz određenog teksta on mora moći izlučiti sva značenja koja se tim tekstom mogu izraziti. Ova dva smjera odgovaraju (1) proizvodnji govora i (2) razumijevanju govora.

Termini “značenje” i “tekst” jesu tehnički, i njihov sadržaj ne stoji ni u kakvoj vezi sa sadržajem koji oni imaju izvan MZT-a. Termin “značenje” ovdje podrazumijeva *invarijantu sinonimnih transformacija*; njime se upućuje na obavijesti koje se na temelju čisto jezičkog znanja⁶ prenose jezikom kao sredstvom. Termin “tekst” ovdje znači *fizički oblik bilo kojeg izričaja* i njime se upućuje na sve jezičke signale bez obzira na razinu kojoj pripadaju.

MZT, međutim, ne operira samim značenjima i tekstovima, već, prije svega, njihovim simboličkim predstavama – *reprezentacijama*, i to: *semantičkom reprezentacijom* (SEM.R.) za značenje i *fonetskom reprezentacijom* (FON.R.) za tekst. Stoga bi i gornji dijagram valjalo preinačiti u:

Kako je već rečeno, između značenja i tekstova – tj. između semantičkih i fonetskih reprezentacija – postoji višestruki odnos podudaranja. Kad jedna semantička reprezentacija stoji u vezi s više različitih fonetskih reprezentacija, takav se odnos raspoznaje kao *sinonimija*, a kad jedna fonetska reprezentacija stoji u vezi s više semantičkih reprezentacija, riječ je o *polisemiji* ili *homonimiji*.

Druga postavka na kojoj se temelji MZT jest uvjerenje da je jezik neka vrsta “crne kutije”. Tako je promatranju dostupno samo ono što ulazi u nju i izlazi iz nje, dok se u njenu unutarnju strukturu ne može prodrijeti. Sredstva opisa tako shvaćenog jezika jesu tzv. *kibernetički modeli*.

Kibernetički je model prirodnog jezika sistem pravila kojima se regulira njegovo ponašanje, koje je objekt promatranja. Tako je i MZT ograničeni skup pravila kojima se pobliže opisuje veza neograničenog skupa semantičkih

⁶ Iz ovog se znanja, dakle, isključuju sva izvanlingvistička znanja (enciklopedijska, logička i sl.).

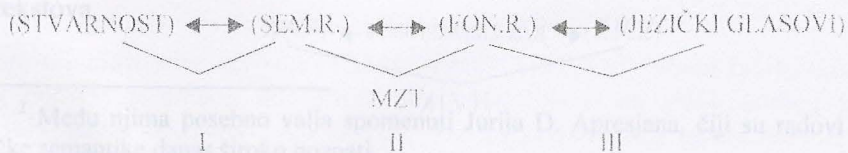
reprezentacija prirodnog jezika i neograničenog skupa njegovih fonetskih reprezentacija.

MZT u ovakvoj se interpretaciji s jedne strane susreće s modelom generativno-transformacione gramatike, ali se s druge strane bitno razilazi s njim. Tačka je njihova susreta u nastojanju da se funkcioniranje prirodnog jezika kao neograničenog skupa opiše ograničenim skupom pravila. Generativno-transformaciona gramatika u tom se nastojanju koristi sistemom generiranja i transformacija. Različito od toga, MZT nije zamišljen niti kao generativni niti kao transformativni sistem; njime se samo povezuju (a ne transformiraju) semantičke reprezentacije s odgovarajućim fonetskim reprezentacijama i obrnuto.⁷

Povezivanje semantičkih reprezentacija s fonetskim reprezentacijama statičke je naravi. Prijenosni se dinamički mehanizam – tj. sredstvo pomoću kojeg se od aktualnog skupa semantičkih reprezentacija stiže do skupa fonetskih reprezentacija – ovdje ne razmatra, jer se on, po uvjerenju zagovornika MZT-a, tiče psihološke sposobnosti govornika, te stoga ne spada u domen lingvistike.⁸

Već je rečeno da je veza između semantičkih i fonetskih reprezentacija dvosmjerna: od SEM.R. ka FON.R. (proizvodnja govora) i od FON.R. ka SEM.R. (razumijevanje govora). Ova su dva smjera logički ekvivalentni, ali nisu jezički, budući da istaknutije mjesto pripada govorniku nego primaocu (govornik se može služiti jezikom i u primaočevu odsustvu, dok je primalac nezamisliv bez govornika). Stoga je govornikovo motrište od većeg značaja za lingvistiku.

Globalni model jezičkog ponašanja, u kojem je MZT tek jedna komponenta, mogao bi se predstaviti kao:

Model I, tj. model “stvarnost-značenje”, predmet je znanosti koja još ne postoji kao izdvojena disciplina. Ovaj model vjerovatno ima izuzetno složenu strukturu, o kojoj se, pri sadašnjem stanju našeg znanja, samo mogu postaviti hipoteze. Model III, tj. model “tekst-zvuk”, predmet je akustike i artikulacione fonetike.

Model II, tj. model “značenje – tekst”, istinski je predmet lingvistike. Pa ipak, iz razloga pojednostavljenja procesa izgradnje ovog modela, nekoliko važnih aspekata prirodnog jezika ostalo je po strani. Tako su ovdje zaobidjeni: vremenska dimenzija, tj. problem usvajanja jezika; socijalna dimenzija, tj. funkcioniranje jezika u društvu; psihološko-neurološka dimenzija, tj. problem afazije, psihologije pro-

⁷ Bitna je, dakako, razlika između ova dva pristupa i u tome što generativno-transformaciona gramatika (osobito njen standardni model, istina danas napušten) posvećuje mnogo manje pažnje značenju, dok je, s druge strane, u MZT-u značenje osnovna komponenta.

⁸ Kako je poznato, lingvistiku sasvim drugačije vidi N. Chomsky. Za njega je ovo suštinsko pitanje na koje lingvistika mora ponuditi odgovor.

izvođenja i razumijevanja govora i sl.; višefunkcionalnost jezika (a ne samo njegova komunikacijska funkcija); dinamički aspekt jezičkog sistema, prije svega povratni utjecaj između značenja i tekstova u procesima proizvodnje i razumijevanja govora; dublja analiza značenja, tj. ona koja bi bila u stanju razlikovati "normalna" od apsurdnih, kontradiktornih i sl. značenja. U svakom slučaju, ova ograničenja ne proizlaze iz same naravi MZT-a, i mogu se ukloniti onda kad on bude razvijen u dovoljnoj mjeri.

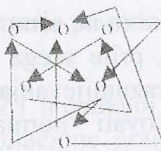
Treća postavka na kojoj počiva MZT tiče se "posredujućih" razina jezičke reprezentacije.

Jezička je reprezentacija – kako se dosad moglo vidjeti – ključni pojam za MZT. Višestruki odnos podudarnosti osobito dolazi do izražaja u pravcu SEM.R.→FON.R., tj. u procesu proizvodnje govora. U tom smislu tradicionalni pojam sinonimije u MZT-u znatno se proširuje i obuhvaća mnoštvo fonetskih reprezentacija za jednu složenu semantičku reprezentaciju. Ovakav složen odnos između SEM.R. i FON.R. nužno zahtijeva uvođenje "posredujućih" razina. Te razine, međutim, nisu nešto što bi prirodnom jeziku bilo nametnuto izvana; one se jasno izdvajaju kao raspoznatljive komponente unutar složenog sistema organizacije jezika. Tako jezik, po pravilu, raspolaže dvama tipovima jedinica – rečenicama i riječima (oblicima riječi). Ta činjenica nužno zahtijeva da se u okvir MZT-a uvedu još dva reda reprezentacija: *sintaksičke reprezentacije* (SINT.R.) i *morfološke reprezentacije* (MORF.R.). Na taj način dobivamo precizniju sliku opisa izričaja u prirodnim jezicima:

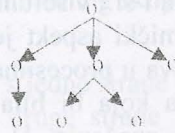
(SEM.R.) ↔ (SINT.R.) ↔ (MORF.R.) ↔ (FON.R.)

Imajući na umu narav spomenutih četiriju jezičkih reprezentacija, možemo povući značajne razlikovne crte između njih. SEM.R. kao, manje-više, arbitrarno složena mreža, bez formalnih ograničenja, u oštroj je suprotnosti s FON.R., koja predstavlja strogo organiziran lanac simbola, s maksimalnim ograničenjima. MORF.R. u načelu je nešto slobodnije organiziran niz, ali također s izuzetno brojnim ograničenjima. U ovakvu odnosu SEM.R., s jedne, i FON.R. (te MORF.R.), s druge strane, nužno je uvesti sponu koja će biti podjednako slična i arbitrarnoj mreži i lancu, a također i podjednako različita od njih. Ta je veza SINT.R., koja ima oblik stabla.⁹ Grafički to izgleda ovako:

⁹ Odlučujući se za ovakva formalna sredstva predstavljanja (tj. mreža – na semantičkoj razini, lanac i niz – na fonetskoj i morfološkoj razini te stablo – na sintaksičkoj razini) zagovornici MZT-a ostaju vjerni danas, a i ranije, široko rasprostranjenoj praksi upotrebe mreža, lanaca i stabala u jezičkoj analizi, praksi koja predstavlja tačku susreta tradicionalnih i modernih lingvističkih pristupa.

SEM.R.

SINT.R.

MORF.R./FON.R.

Već je rečeno da je višestruki odnos podudarnosti između SEM.R. (tj. značenja) i FON.R. (tj. teksta) dvosmjernan. Stoga na izdvojenim razinama jezičke reprezentacije valja raspoznati dva tipa fenomena: one koji su usmjereni ka značenju i one koji su usmjereni ka zvuku. Tako u okviru izdvojenih razina razlikujemo po dvije komponente: *dubinsku* i *površinsku*.¹⁰ Ovom dihotomijom nije zahvaćena jedino SEM.R., budući da je značenje fenomen koji je uvijek “dubinski”. Na ovaj način dolazimo do ukupno sedam razina jezičke reprezentacije:

1. Semantička reprezentacija (SEM.R.), ili značenje,
2. Dubinska sintaksička reprezentacija (D.SINT.R.),
3. Površinska sintaksička reprezentacija (P.SINT.R.),
4. Dubinska morfološka reprezentacija (D.MORF.R.),
5. Površinska morfološka reprezentacija (P.MORF.R.),
6. Dubinska fonetska reprezentacija (D.FON.R.), ili fonemska reprezentacija,
7. Površinska fonetska reprezentacija (P.FON.R.), ili fonetska reprezentacija.

Jedan izričaj, dakle, može se okarakterizirati pomoću sedam različitih reprezentacija, od kojih svaka nosi cjelovitu obavijest koja je sadržana u izričaju. U svih sedam MZT-reprezentacija inkodiran je isti obavijesni sadržaj, ali je to učinjeno pomoću različitih jedinica i odnosa među njima. Svaka reprezentacija – bez obzira na razinu – preslikava se na njoj susjednu pomoću posebne komponente MZT-a, koji tako ima šest glavnih komponenata. One odgovaraju tradicionalnim lingvističkim disciplinama:

(SEM.R.) ← semantika → (D.SINT.R.) ← dubinska sintaksa → (P.SINT.R.)
 ← površinska sintaksa → (D.MORF.R.) ← dubinska morfologija →
 (P.MORF.R.) ← površinska morfologija → (D.FON.R.) ← fonemika →
 (P.FON.R.)

¹⁰ I ovdje je nužno napomenuti da se oznake “dubinsko” i “površinsko” u okviru MZT-a ne smiju miješati s istim oznakama kojima se koristi generativno-transformaciona gramatika. Razlike su među njima velike: “dubinsko” u okviru MZT-a ne stoji ni u kakvoj vezi s pojmom generiranja, niti “površinsko” stoji i u kakvoj vezi s pojmom transformiranja.

Predstavljanje izričaja na različitim razinama¹¹

U MZT-u jezička je reprezentacija skup formalnih entiteta koji se zovu *strukturama*. Dakle: $R = (S_1, S_2... S_n)$.

Broj je struktura različit s obzirom na razinu reprezentacije. U okviru svake reprezentacije izdvaja se jedna struktura i naziva *glavnom strukturom*; sve druge strukture pobliže određuju nju. Glavna struktura reprezentacije može stajati sama, dok se ostale strukture ne mogu pojaviti bez glavne strukture.

Semantička reprezentacija

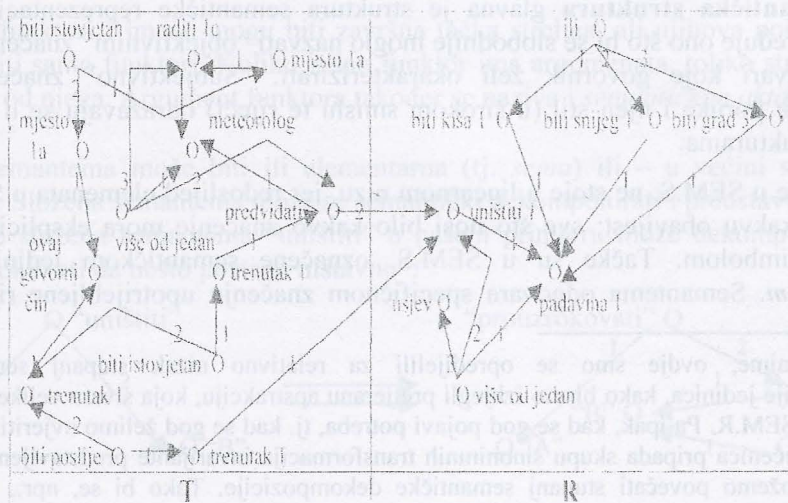
Semantička reprezentacija u okviru MZT-a pobliže određuje značenje skupa sinonimnih izričaja, tj. izričaja koji imaju isto značenje. Uzima se – kako je već rečeno – da je značenje invarijanta sinonimnih transformacija takvih izričaja. Tako se ovdje pojam "značenje" temelji na pojmu "isto značenje".

Semantička reprezentacija izričaja odlikuje se dvjema važnim osobinama: prvo, ona predstavlja značenje izričaja bez obzira na njegov jezički oblik; drugo, ona ne teži ka "apsolutnoj" preciznosti, što znači da pokriva relativnu sinonimiju.

Neka kao ilustracija onoga što podrazumijeva SEM.R. posluži sljedeća rečenica:

Ovdašnji meteorolozi predviđaju da će padavine uništiti usjeve.

Za ovu bi se rečenicu mogla ponuditi ovakva SEM.R.:

Semantička reprezentacija – kako je već kazano, a što se može vidjeti i iz ponuđenog grafikona – jest *mreža* koja se sastoji od *tačaka* povezanih *strelicama*.

¹¹ Ovdje se bavimo samo semantičkom i sintaksičkom razinom, budući da su one i najzanimljivije.

Crtanje ovakvih grafikona prilično je mukotrpan (iako isplativ) posao. Stoga smo – kako bismo bili praktični i izbjegli prenatrpanost, do koje u SEM.R. često dolazi – unekoliko pribjegli pojednostavljenjima.¹²

Ovaj bi se grafikon, dakle, mogao “pročitati” na sljedeći način:

Više od jednog (= plural) meteorologa, koji rade u mjestu koje je istovjetno s mjestom izricanja ovog govornog čina (= ovdašnji), predviđaju, pri čemu je trenutak predviđanja istovjetan s trenutkom izricanja ovog govornog čina (= sadašnje vrijeme)

da

više od jedne (vrste) (= plural) (atmosferskih) padavina – bila to kiša, grad ili snijeg – uništiti će, nakon što bude izrečen ovaj govorni čin (= buduće vrijeme), više (vrsta) (= plural) usjeva.

Ponudena SEM.R. navedene rečenice predstavlja njeno značenje kao i značenje svih drugih rečenica koje su sinonimne s njom, npr.:

Po predviđanju ovdašnjih meteorologa, usjevi će zbog padavina biti uništeni.

Meteorolozi su ovdje uvjereni da će padavine usjeve dovesti do uništenja.

Usjevi će – vjeruju ovdašnji meteorolozi – propasti, jer će doći do velikih padavina.

i sl.

Semantička reprezentacija jednog izričaja formalno se sastoji od tri strukture: semantičke strukture (SEM.S.), semantičko-komunikacijske strukture (SEM.-KOM.S.) i semantičko-retoričke strukture (SEM.-RET.S.); dakle: SEM.R. = (SEM.S., SEM.-KOM.S., SEM.-RET.S.)

Semantička struktura glavna je struktura semantičke reprezentacije: ona poblizje određuje ono što bi se slobodnije moglo nazvati “objektivnim” značenjem, tj. stanjem stvari koje govornik želi okarakterizirati. “Subjektivno” značenje, tj. organizacija poruke i njen stil (u širokom smislu te riječi) odražavaju se u drugim dvjema strukturama.

Tačke u SEM.S. ne stoje u linearnom nizu, jer redosljed elemenata u SEM.R. ne nosi nikakvu obavijest; sve što nosi bilo kakvo značenje mora eksplicitno biti izraženo simbolom. Tačke su u SEM.S. označene semantičkom jedinicom – *semantemom*. Semantema odgovara specifičnom značenju upotrijebljene riječi, tj.

¹² Naime, ovdje smo se opredijelili za relativno nizak stupanj semantičke dekompozicije jedinica, kako bismo izbjegli pretjeranu apstrakciju, koja stvara velike teškoće u “čitanju” SEM.R. Pa ipak, kad se god pojavi potreba, tj. kad se god želimo uvjeriti da neka konkretna rečenica pripada skupu sinonimnih transformacija invarijante predstavljene datom SEM.R., možemo povećati stupanj semantičke dekompozicije. Tako bi se, npr., leksema “usjevi” mogla dekomponirati na sličan način na koji je to učinjeno s leksemom “padavine”, tj. *usjevi* → *ili pšenica ili raž ili zob ili kukuruz ili...* U svakom slučaju, SEM.R., iz razloga bolje preglednosti, trebaju – kad je god to moguće – biti što jednostavnije. (O semantičkoj dekompoziciji semantema ovdje se govori nešto kasnije.)

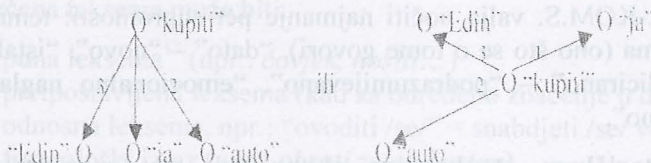
Lijevo polje grafikona (označeno u podnožju slovom T) predstavlja *temu* rečenice, a desno polje (označeno slovom R) – njenu *remu*. (O tematsko-rematskoj strukturi izričaja također se govori kasnije.)

ona je njen designat. To se značenje opisuje u rječniku ispitivanoga jezika¹³, a u SEM.R. može se označiti brojkama (npr.: *uništiti* 1 = “učiniti da tko ili što više ne postoji; zatri, razoriti, pobiti”, za razliku od *uništiti* 2 = “dovesti u vrlo teško stanje, izložiti nevoljama, gubicima, razaranju”).

Razlikuju se dvije osnovne vrste semantema:

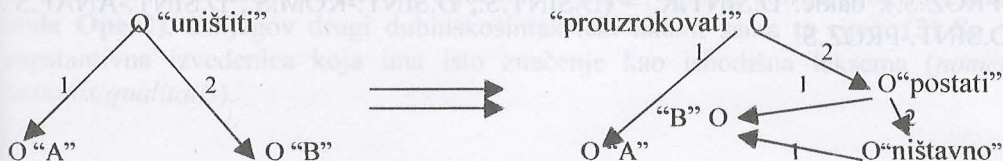
1. **funktori**, koji se dalje dijele na tri nejednake skupine:
 - a) *predikate* (odnosi, osobine, radnje, stanja, događaji itd.)
 - b) *kvantifikatore* (“svi”, “postoji/ima” i svi brojevi)
 - c) *logičke veze/veznike* (“i”, “ili”, “ako”...)
2. **imena (ili vrste/klase) objekata** (uključuju i sva vlastita imena)

Funktori se razlikuju po broju *argumenata* (dopuna) koje mogu imati uza se. Odnosi između funkтора (F) i argumenata koje on veže uza se (a, b, c...) predstavljaju se pomoću brojkom označenih strelica čija je polazna tačka funktor, a završna njegov argument. Prostorni raspored argumenata nema nikakve važnosti. Tako se, npr., SEM.S. rečenice *Kupio sam Edinu auto* može predstaviti kao:

I funktori i imena mogu biti završna tačka strelica, ali njihova polazna tačka mogu biti samo funktori. Koliko jedan funktor ima argumenata, toliko strelica mora polaziti od njega. Argument funkтора također se naziva i *semantičkim aktantom*.

Semantema može biti ili elementarna (tj. *sema*) ili – u većini slučajeva – složena. Složena semantema može se semantički dekomponirati i predstaviti mrežom. Tako se složena semantema “uništiti” u našem primjeru može dekomponirati kao “prouzrokovati da nešto postane ništavno”:

¹³ Nama je za to poslužio: Anić, Vladimir (1991), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb. Označavanju brojkama pribjegli smo samo kod višeznačnih riječi.

Načelno, semantička dekompozicija može se izvoditi sve dok se ne stigne do sema.¹⁴ Njome se za jedan izričaj može uspostaviti više ekvivalentnih semantičkih struktura koje nisu potpuno istovjetne. Na taj se način pobliže određuje značenjska uloga argumenata u odnosu na njihov funktor.¹⁵

Semantičko-komunikacijska struktura tiče se “subjektivnog” značenja a predstavlja način na koji govornik organizira svoju poruku. Tako jedno te isto “objektivno” značenje govornik može – ovisno o tome šta zapravo želi kazati – izraziti sasvim različitim porukama, što znači da različiti izričaji mogu imati iste SEM.S., ali različite SEM.-KOM.S., npr.:

Zaglavili smo se u snijegu, i nismo mogli dalje.

Nismo mogli dalje, jer smo se zaglavili u snijegu.

Zaglavivši se u snijegu, nismo mogli dalje.

Zaglavljeni u snijegu, nismo mogli dalje.

Nismo mogli dalje: zaglavili smo se u snijegu.

Zaglavili smo se u snijegu. Nismo mogli dalje.

i sl.

U okviru SEM.-KOM.S. valja uočiti najmanje pet suprotnosti: tema (ono o čemu se govori) – rema (ono što se o tome govori), “dato” – “novo”, “istaknuto” – “neistaknuto”, “eksplicirano” – “podrazumijevano”, “emocionalno naglašeno” – “emocionalno neutralno”.

Semantičko-retoričkom strukturom obuhvaćene su funkcionalnostilske komponente izričaja na svim razinama njegove organizacije. Ove su komponente – budući da se, između ostaloga, tiču izbora leksičkih i sintaksičkih jedinica – same po sebi nosioci značenja, a imaju istaknutu ekspresivnu funkciju.

Dubinska sintaksička reprezentacija

Dubinska sintaksička reprezentacija pobliže opisuje sintaksičku organizaciju izričaja razmatranog s motrišta njegova značenja. Formalno, D.SINT.R. sastoji se od četiri strukture: dubinske sintaksičke strukture (D.SINT.S.), dubinske sintaksičko-komunikacijske strukture (D.SINT.-KOM.S.), dubinske sintaksičko-anaforičke strukture (D.SINT.-ANAF.S.), dubinske sintaksičko-prozodijske strukture (D.SINT.-PROZ.S.); dakle: D.SINT.R. = (D.SINT.S., D.SINT.-KOM.S., D.SINT.-ANAF.S., D.SINT.-PROZ.S.

¹⁴ Zagovornici MZT-a vjeruju da se semantička struktura prirodnog jezika dosljednom analizom leksičkih jedinica, u krajnjoj liniji, može svesti na ograničeni broj tzv. semantičkih primitiva. (Više o tome v.: Wierzbicka, Anna /1972/: *Semantic Primitives*, Frankfurt am Main).

¹⁵ Usp. navedeni primjer semantičke dekompozicije lekseme “uništiti”: A je “uzrok, izazivač” – prvi argument od “prouzrokovati”; B je “ono što mijenja svoje stanje” – prvi argument od “postati”.

Uobličena kao stablo zavisnosti, **dubinska sintaksička struktura** glavna je struktura D.SINT.R. Njome se pobliže opisuju sintaksički odnosi koji postoje među jedinicama od kojih se sastoji izričaj.

Jednako kao i SEM.S., D.SINT.S. sastoji se od tačaka i strelica uz koje se nalaze oznake. Jedna tačka može biti polazište za više strelica, ali u sebe može primiti samo jednu strelicu.

Tačke u D.SINT.S. nisu linearno poredane (njihova prostorna razmještenost ne nosi nikakvu obavijest¹⁶), a označene su uopćenom leksemom. Uz uopćene lekseme u D.SINT.S. ispisane su sve njene morfološke vrijednosti koje nose značenje (npr. broj u imenica, vrijeme i aspekt u glagola i dr.). Njih govornik slobodno bira. Sintaksički uvjetovane morfološke vrijednosti (npr. padež u imenica, lice i broj u glagola i dr.) nisu predstavljene u D.SINT.S. Pojedina morfološka vrijednost zove se *gram(at)ema* (npr. akuzativ, određeni vid, prvo lice...) Lekseme uz koje su navedene samo one *gram(at)eme* koje nose značenje zovu se *reduciranim* D.MORF.R., za razliku od *potpunih* D.MORF.R., koje sadrže sve *gram(at)eme* izražene gramatičkim oblikom lekseme.

Uopćena leksema može biti:

- a) puna leksema¹⁷ (npr.: *čovjek, nositi...*)
- b) pretpostavljena leksema (kad za određeno značenje u datom jeziku ne postoji odnosna leksema, npr.: "ovoditi /se/" = snabdjeti /se/ vodom i sl.)
- c) frazeološki izraz (npr.: *obradi zelen bostan*)
- d) leksička funkcija

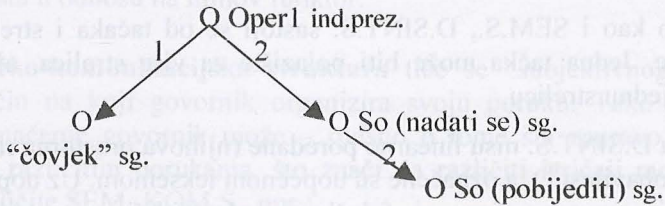
Pojam leksičke funkcije uveden je u MZT kako bi se što preciznije opisala ograničenja zajedničkog pojavljivanja leksičkih jedinica, te kako bi se ustanovila pravila sinonimske parafraze na dubinskosingtaksičkoj razini. U tu se svrhu koristi pedesetak jednostavnih leksičkih funkcija, a njihovom kombinacijom dobivaju se složene.

Da bismo vidjeli kako leksičke funkcije stoje u ulozi uopćenih leksema, bit će dostatno spomenuti tek dvije od tih funkcija: (1) **Oper**, koja stoji namjesto "praznog" glagola (koji se podrazumijeva u datom kontekstu, te stoga svojim značenjem ponavlja dio značenja konteksta), takvog da je njegov prvi dubinskosingtaksički aktant prvi učesnik u situaciji označenoj ključnom riječju (**Oper1**; ako je drugi učesnik, onda **Oper2**), a njegov drugi dubinskosingtaksički aktant sama ta riječ; (2) **So** = supstantivna izvedenica koja ima isto značenje kao ishodišna leksema (*nomen actionis/qualitatis*).

¹⁶ Red riječi tako pripada "površini", te stoga i nije dio dubinske sintaksičke strukture.

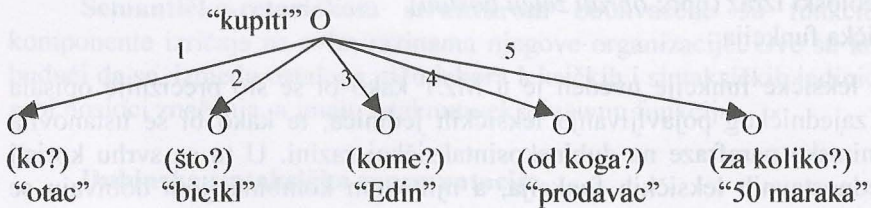
¹⁷ Semantički "prazne" lekseme (prijedlozi, veznici, pomoćni glagoli i sl.) nisu predstavljene u D.SINT.S.

Evo kako se rečenica *Čovjek gaji nadu u pobjedu* može predstaviti:

Strelica u D.SINT.S. (zapravo grana stabla) nosi oznaku *dubinske sintaksičke relacije* (D.SINT.REL.). Ove se relacije smatraju univerzalnim a svaka od njih predstavlja porodicu specifičnih sintaksičkih konstrukcija pojedinih jezika. (Korištenje D.SINT.REL. omogućuje nam da sintaksičke fenomene opisujemo na način koji je dovoljno općenit da obuhvati sintaksičke specifičnosti svakog pojedinog jezika.) D.SINT.REL. uvijek je jedna od devet binarnih relacija.¹⁸

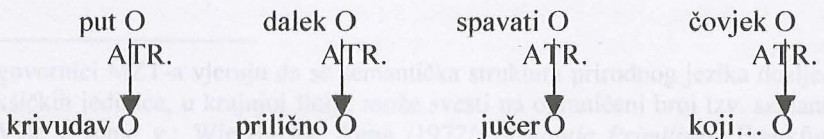
Prvih šest relacija (uglavnom se označavaju brojevima 1-6) jesu aktantne naravi; one su rezervirane za vezu između funktora i njegovih argumenata, npr.: "glagol" – "subjekt", "glagol" – "objekt", "glagol" – "komplement/dopuna". Grafički to izgleda ovako:

Brojevi kao oznake aktanata – za razliku od brojeva kao oznaka relacija u SEM.R. – nose značenje: svaki od njih upućuje na klasu sintaksičkih konstrukcija koje opslužuju isti argument predikata (1 = gramatički subjekt, 2 = izravni objekt, 3-6 = drugi komplementi).

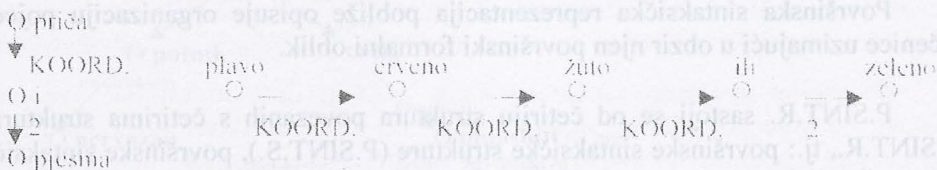
Preostale tri D.SINT.REL. jesu: *atributivna* (ATR.), *koordinativna* (KOORD.) i *relacija pridruživanja* (PRIDRUŽ.).

Atributivna relacija pokriva sve vrste modifikatora (različite vrste adverbijala i atributa):

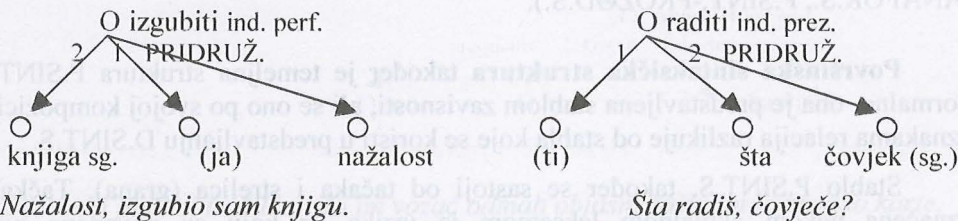

¹⁸ U skladu s principima sintakse zavisnosti, ove relacije moraju obavezno biti antirefleksivne, antisimetrične i antitransitivne (vidi: Mel'čuk, I., *Dependency...*, str. 21-22).

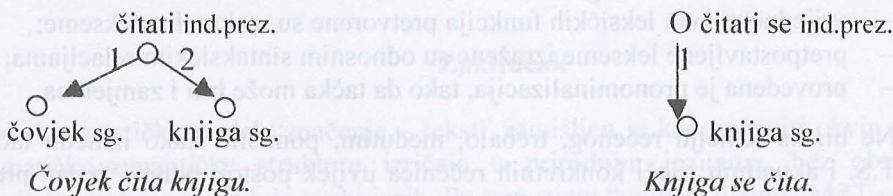
Koordinativna relacija pokriva sve veze članova sintaksičkih konstrukcija kod kojih je član koji u horizontalnom nizu dolazi s lijeve strane upravní:

Relacijom pridruživanja obuhvaćeni su svi dodani članovi (npr. rečenični modifikatori, različiti oblici obraćanja, dozivanja i sl.):

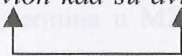

D.SINT.REL. predstavlja porodicu sintaksičkih konstrukcija koje su strukturno iste, bez obzira na njihovo značenje. Tako će D.SINT.REL. "1" biti upotrijebljena da predstavi bilo koji gramatički subjekt, sasvim svejedno kakva je njegova semantička funkcija, npr.:

Dubinska sintaksičko-komunikacijska struktura tiče se podjele rečenice na temu i remu, "dato" i "novo", "istaknuto" i "neistaknuto", "eksplicirano" i "podrazumijevano", "emocionalno naglašeno" i "emocionalno neutralno". Nju sačinjavaju dva tipa elemenata: oni koji se tiču leksičkih izbora za sadržaje koji su dio SEM.-KOM.S. te oni koji su sami po sebi komponente D.SINT.-KOM.S.

Dubinska sintaksičko-anaforička struktura prepoznaje i izdvaja koreferencijalne odnose među elementima, npr.: *Vidjeli smo avion kad su avion (> ga) pogodili.*

Dubinska sintaksičko-prozodijska struktura predstavlja prozodijske elemente koji se izvode izravno iz SEM.S., koji, dakle, nose značenje, a nisu sintaksički uvjetovani (npr.: izjava – pitanje, sumnja, pretpostavka i sl.). Na ovoj razini prozodijski se elementi opisuju kao intonacijske konture (npr.: neutralna izjavna prozodija, emfatička izjavna prozodija i sl.).

Površinska sintaksička reprezentacija

Površinska sintaksička reprezentacija pobliže opisuje organizaciju pojedine rečenice uzimajući u obzir njen površinski formalni oblik.

P.SINT.R. sastoji se od četiriju struktura povezanih s četirima strukturama D.SINT.R., tj.: površinske sintaksičke strukture (P.SINT.S.), površinske sintaksičko-komunikacijske strukture (P.SINT.-KOM.S.), površinske sintaksičko-anaforičke strukture (P.SINT.-ANAFOR.S.) i površinske sintaksičko-prozodijske strukture (P.SINT.-PROZOD.S.); dakle: P.SINT.R. = (P.SINT.S., P.SINT.-KOM.S., P.SINT.-ANAFOR.S., P.SINT.-PROZOD.S.).

Površinska sintaksička struktura također je temeljna struktura P.SINT.R. Formalno, ona je predstavljena stablom zavisnosti, ali se ono po svojoj kompoziciji i oznakama relacija razlikuje od stabla koje se koristi u predstavljanju D.SINT.S.

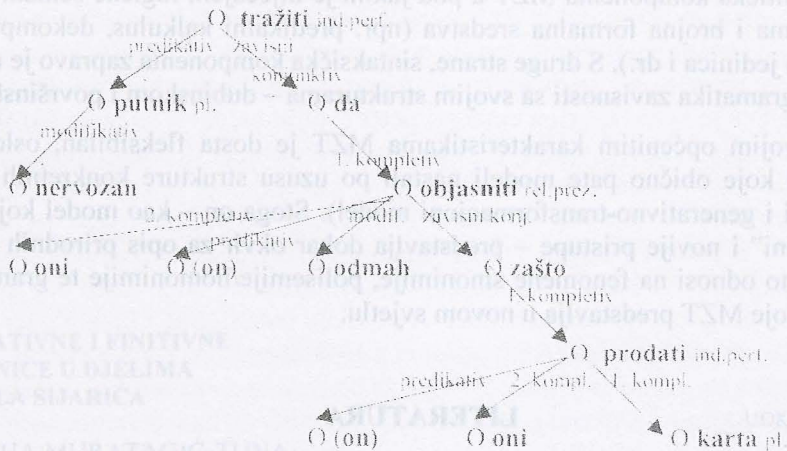
Stablo P.SINT.S. također se sastoji od tačaka i strelica (grana). Tačka je označena nekom aktualnom leksemom iz jezika uz koju su navedene njene gramateme koje nose značenje. Valja uočiti pet važnih svojstava tačaka P.SINT.S., po kojima se one značajno razlikuju od tačaka D.SINT.S. Tako u P.SINT.S.:

- prisutne su sve lekseme, i semantički “pune” i semantički “prazne”;
- frazeološki izrazi razgranati su u stabla;
- vrijednosti svih leksičkih funkcija pretvorene su u aktualne lekseme;
- pretpostavljene lekseme izražene su odnosnim sintaksičkim relacijama;
- provedena je pronominalizacija, tako da tačka može biti i zamjenica.

Ne bi, na temelju rečenog, trebalo, međutim, pomisliti kako između tačaka P.SINT.S. i aktualnih riječi konkretnih rečenica uvijek postoji odnos “jedan prema jedan”.

Strelica ili grana P.SINT.S. nosi oznaku površinske sintaksičke relacije (P.SINT.REL.). Ove su relacije specifične za svaki pojedini jezik; njima se opisuju sintaksičke konstrukcije pojedinih jezika.

Unutar P.SINT.REL. mogu se razlikovati *površinskointaksički aktanti* od *cirkumstanata*. Aktanti su semantički specificirani datom leksemom (najčešće glagolom), dok se cirkumstanti slobodno mogu dodavati:

Nervozni putnici tražili su da im vozač odmah objasni zašto im je prodao karte.

Površinska sintaksičko-komunikacijska struktura, površinska sintaksičko-anaforička struktura te površinska sintaksičko-prozodijska struktura uglavnom su analogne odnosnim dubinskim strukturama.

Zaključak

Lingvistički model "značenje – tekst" zamišljen je kao općeniti okvir za opis gramatičko-semantičke strukture izričaja u prirodnim jezicima, bez obzira na specifičnosti koje posjeduje svaki jezik. Po tom svom "univerzalizmu" MZT se može smatrati, rekli bismo, slavenskim (a prije svega ruskim) pandanom generativno-transformacionom modelu, koji danas prevladava u anglosaksonskoj gramatičkoj teoriji.

U svojim temeljnim postavkama MZT se oslanja na različite teorije (npr. Jakobsonovu teoriju o šest komponenata govornog događaja, Martinetovu podjelu na razine jezičke analize, Tesnièreovu sintaksu, gramatiku zavisnosti i dr.), uvodeći pritom vlastitu logičko-matematičku aparaturu. Usto, MZT stoji i u vezi s tzv. tradicionalnom gramatikom, preuzimajući, kad god je to moguće, njene pojmove. Naravno, mjesto i uloga tradicionalnogramatičkih pojmova i termina u MZT-u se preispituje i dodjeljuje im se novo mjesto.

Shvatanje jezika u najužem smislu kao dvosmjerne veze između neograničenog skupa značenja, na jednoj, i istog takvog skupa tekstova, na drugoj strani, u novom svjetlu ističe njegovu medijsku narav.

Najveći dio pažnje MZT poklanja svojoj semantičkoj i sintaksičkoj komponenti, dok su morfološka i fonetska komponenta, kao, očigledno, jednostavnije, pomalo gurnute u stranu.

Semantička komponenta MZT-a pod jakim je utjecajem logičke semantike, od koje preuzima i brojna formalna sredstva (npr. predikatni kalkulus, dekompoziciju semantičkih jedinica i dr.). S druge strane, sintaksička komponenta zapravo je u MZT uklopljena gramatika zavisnosti sa svojim strukturama – dubinskom i površinskom.

Po svojim općenitim karakteristikama MZT je dosta fleksibilan, oslobođen krutosti, od koje obično pate modeli nastali po uzusu strukture konkretnih jezika (uključujući i generativno-transformacioni model). Stoga on – kao model koji spaja “tradicionalni” i novije pristupe – predstavlja dobar okvir za opis prirodnih jezika. Osobito se to odnosi na fenomene sinonimije, polisemije/homonimije te gramatičke parafraze, koje MZT predstavlja u novom svjetlu.

LITERATURA

1. Heringer, H.J. (1996): *Deutsche Syntax Dependentiell*, Stauffenburg-Verlag, Tübingen
2. Kunze, J. (1975): *Abhängigkeitsgrammatik*, Akademie Verlag, Berlin
3. Matthews, P.H. (1981): *Syntax*, Cambridge University Press
4. Mel'čuk, I.A. (1988): *Dependency Syntax: Theory and Practice*, State University of New York
5. Tesnière, L. (1959): *Eléments de syntaxe structurale*, Librairie C. Klincksieck, Paris [prev. na njem.: *Grundzüge der strukturalen Syntax* (hrsg. u. übers. von Ulrich Engel), Kelett-Cotta, Stuttgart, 1980]

LINGUISTIC MODEL "MEANING - TEXT" AS A FRAMEWORK FOR ANALYSES OF UTTERANCES IN NATURAL LANGUAGES

Summary

In this article we tried to present the Meaning-Text linguistic model (MTM). As a general framework for analyses of natural languages, this model was proposed about forty years ago. It was developed within the Russian school of dependency grammar by nearly twenty linguists led by A. K. Žolkovskij and I.A. Mel'čuk. We find this model very good and applicable even to the structure of the Bosnian language. However, Bosnian (Croatian and Serbian) linguists paid no attention to it. In the first part of this article we were concentrated on the main postulates of MTM. In the second part our attention is directed to two main components of MTM: semantic component (i.e. semantic representation) and syntactic component (i.e. deep-syntactic and surface-syntactic representation). On a set of selected examples we tried to show how it works.